

СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПАРАДОКСИ-ВИКЛИКИ ДЕМОКРАТІЇ

Проаналізовано головні парадокси-виклики, притаманні різним видам демократії; досліджено суперечності, що виникають у процесі утвердження демократичної форми правління; охарактеризовано певні шляхи розв'язання цих суперечностей.

Однією з найразючіших рис сучасної світової політики є майже загальна популярність демократії. Нині існує дуже мало політичних суб'єктів - чи то видатних політичних лідерів і представників політичної еліти, чи то звичайних громадян і підданих, які б не вихваляли демократію і не заявляли, що вони демократи. Фактично, за винятком невеликої кількості політичних партій і рухів, кожен суб'єкт політики, здається, погоджується, що демократія бажана. Але ця загальна згода немов перебуває в осередку інтенсивного, а інколи й пов'язаного з насильством ідеологічного конфлікту. Це легко пояснюється такою обставиною. Коли йдеться про політичні ідеології, то можна сказати, що демократія - це не конкретний тип урядування, котрий має набути якоїсь визначеної форми, а певний ідеал, який визнають більшість ідеологій, проте, оскільки суб'єкти політики розуміють демократію та засоби, необхідні для її установлення, дуже по-різному, вони й утверджують її різними способами. Тому не дивно, що бурхливий і яскравий феномен демократії викликає значний інтерес у багатьох науковців.

Певний внесок у розробку теоретичного фундаменту демократії зробили Л. Даймонд, Р. Волгейм, Е. Даунс, В. Райкер, П. Орлещук, М. Бартон, Е. Морган, Д. Горовіц, Л. Зідентоп, Н. Ардіто-Барлетта, Ш.Н. Ейзенштадт, А. Гутман та багато інших дослідників.

Актуальність проблеми підсилюється і тим, що ніколи в історії ще не було стількох незалежних країн, які б або вимагали запровадити, або запроваджували, або здійснювали демократичне врядування, як зараз. Ще ніколи в історії усвідомлення потреби боротьби народу за демократію не поширювалося так швидко й далеко за межі національних кордонів.

Однак потрібно зазначити, що хоча демократією й найбільше захоплюються, її, напевне, ще й найважче підтримувати. Серед усіх політичних систем лише демократія спирається на мінімум

примусу і на максимум згоди. Демократичні держави неминуче постають перед певними «вбудованими» *{built-in}* в демократію парадоксами-викликами й суперечностями [/: 92]. Тертя, які спричиняють ці суперечності, нелегко усунути, і кожна країна, що прагне стати демократичною, має обрати власний унікальний спосіб відповіді на ці виклики і метод розв'язання цих суперечностей.

Чимало проблем, з якими демократія зіткнулась у країнах, що стали на шлях демократичного розвитку, породжені саме тими тертями чи викликами, які властиві самій природі демократії, але сутність яких досі ще остаточно не з'ясована. Враховуючи це, основними цілями цієї статті є такі:

- проаналізувати основні парадокси-виклики, характерні для різних типів демократії;
- дослідити суперечності, що виникають у процесі утвердження демократичної форми правління;
- з'ясувати шляхи розв'язання цих суперечностей;
- виявити особливості демократичного політичного процесу, що впливають на суперечності і парадокси-виклики демократії;
- охарактеризувати специфіку розвитку конституційно-демократичних режимів.

Часто переконливість будь-якої форми демократії почасти залежить від оцінки двох головних парадоксів, начебто притаманних усім формам демократії. Один такий парадокс відкрив Річард Волгейм, який стисло й образно можна охарактеризувати так: виборець вірить і має цілком слушні підстави вірити, що «заборона полювати на оленів - правильна політика, і тому голосує за заборону» [12: 18]. Але більшість виборців голосує проти тієї заборони. Отже, цей виборець, який є розважливим індивідом і демократом, повинен тепер вірити в суперечливі речі: в те, що заборона виправдана (з найслушніших причин), і в те, що вона не виправдана (адже більшість

проголосувала проти неї). На думку Волгейма, цей виборець постає перед очевидним парадоксом.

Цей парадокс зникає, якщо дотримуватися набагато аргументованішого розуміння природи поглядів цього прихильника демократії. Він голосує проти полювання на оленів (як приклад), бо вважає, що заборона полювання - найкраща доступна політична альтернатива, але визнає полювання на оленів як політику, яку слід запровадити, тільки-но більшість вибрала її, вдавшись до законних демократичних процедур. Він і далі вважає, що ця більшість помиляється, але наголошує, що вона має право запроваджувати хибну політику, доки не порушує умов демократії, необхідних для постійної підтримки народом. Тож тут немає парадоксу, а є лише різниця між тим, що, на думку виборця, становить правильну політику з огляду на її результати, і тим, що, на його думку, становить для демократичної спільноти легітимну політику, яку вона запроваджує, спираючись на результати демократичних процедур [10: 88].

Другий парадокс, який відкрив і докладно описав Ентоні Даунс, набуває форми проблеми колективних благ. Ця проблема впливає з факту, що жодного громадянина не відлучено від переваг, які дають результати виборів, або від набагато загальніших переваг подальшого існування самої демократичної системи. Коли порахувати витрати й вигоди індивіда, то серед великого масиву виборців його участь у голосуванні буде нераціональною для нього, проте неучасть у голосуванні теж призведе до небажаних результатів [5: 31]. Оскільки кожен окремий виборець може сподіватися тільки на мізерний вплив на результати широкомасштабних виборів, то навіть найменші витрати, пов'язані з участю в голосуванні, напевно, переважають отримані вигоди. Отже, для будь-якого окремого громадянина брати участь у голосуванні нераціонально. Проте наслідки нашої неучасті у голосуванні будуть згубними як для всього демократичного суспільства, так і для будь-яких окремих громадян, які прагнуть вигод, що їх може запропонувати демократія.

Якщо більшість людей обраховує витрати й вигоди, тоді демократія приречена зазнати краху під тягарем усіх раціональних індивідуалістів, які живуть за цієї системи. А якщо ця більшість не обраховує витрат і вигід, тоді демократія, згідно з таким аналізом, залежить від ірраціональності виборців. У обох випадках демократію, здається, набагато важче захистити, ніж вважають теоретики демократії.

Також серед парадоксів демократії важливу

роль відіграє суперечність між конфліктом (*conflict*) та узгодженістю (*consensus*). Демократія за самою своєю природою - це система інституціалізованої боротьби за владу. Без конкуренції й конфлікту не буде демократії. Проте будь-яке суспільство, яке санкціонує політичний конфлікт, постає перед ризиком, що цей конфлікт стане надто інтенсивним, створивши суспільство, яке буде так пронизане суперечками, що громадянський мир і політична стабільність опиняться під загрозою. А звідси й випливає парадокс: демократія вимагає конфлікту - але невеликого; за демократії повинна існувати боротьба за владу, але тільки в ретельно визначених і загально визнаних межах. Поділи слід пом'якшувати консенсусом (узгодженістю) [3: 356].

Ще однією суперечністю демократії є суперечність між представничістю (*representativeness*) та керованістю (*governability*). Демократія зумовлює небажання зосереджувати владу в руках небагатьох, а тому змушує і лідерів, і політичні програми (*policies*) запроваджувати механізми народного представництва й підзвітності. Однак щоб бути стабільною, демократія (як і будь-яка інша система врядування) повинна мати те, що Олександр Гамільтон називав «енергією»: вона завжди повинна вміти діяти, а інколи - дуже швидко й рішуче [4: 97]. Уряд має не лише реагувати на вимоги зацікавлених груп, а й бути здатним стати посередником між ними, спиратися на них. Це потребує партійної системи, яка може створити досить стабільний і згуртований уряд, щоб репрезентувати конкурентні групи та інтереси в суспільстві й відповідати на їхні вимоги, не потрапивши в залежність від них і не бути паралізованим їхнім тиском. Представничість вимагає, щоб партії висловлювали ці конфліктні інтереси і зверталися до них, а керованість вимагає, щоб партії мали достатню автономію, аби піднятися над ними.

Така ситуація підводить до наступної суперечності - між згодою (*consent*) та ефективністю (*effectiveness*). Термін «демократія» означає буквально «урядування народу», або принаймні врядування за згодою урядованих [1: 93]. Саме цю ідею й підхопили народи всього світу, які хочуть позбавитися репресій та корупції авторитарних і тоталітарних правлячих еліт. Чимало дослідників засвідчують: люди всієї земної кулі недовільно заявляють, що прагнуть позбавити своїх володарів влади, хочуть, аби над ними урядували з їхньої згоди.

Проте заснування демократії та її підтримка - це дві різні речі. Щоб бути стабільною, демократія повинна набути легітимності, яку визнає

народ, що має вважати її за найкращу, найдоречнішу форму врядування для свого суспільства. Адже демократія, оскільки вона спирається на згоду урядованих, залежить від легітимності, яку визнає народ, набагато більшою мірою, ніж будь-яка інша форма врядування. Ця легітимність вимагає глибокої моральної відданості та емоційної пов'язаності, але такі почування розвиваються тільки з часом і почасти як наслідок успішного функціонування демократії. Люди не цінуватимуть демократії, якщо вона не вирішуватиме успішно соціально-економічні проблеми і не досягне певного мінімального рівня порядку і справедливості.

Якщо демократія не працює ефективно, народ може віддати перевагу тому, щоб ним керували без його згоди, оскільки не захоче й далі завдавати собі зайвого клопоту робити політичний вибір. Саме тут і криється парадокс. Демократія вимагає згоди. Згода вимагає легітимності. А легітимність вимагає ефективного функціонування. Проте ефективністю можна пожертвувати задля згоди. Обрані лідери завжди відчуватимуть небажання здійснювати непопулярну політику, бай-дуже, хоч якою мудрою чи необхідною вона може бути.

Найбільша суперечність демократії, на нашу думку, - це суперечність між конфліктом та узгодженістю. Демократія зумовлює незгоду й поділ, проте на основі згоди і згуртованості. Вона вимагає, щоб громадяни самоутверджувалися, а водночас і визнавали владу уряду.

Говорячи про суперечність між представничістю та керованістю, потрібно зазначити, що керованість вимагає достатньої концентрації й автономії влади для того, щоб ту або іншу політику можна було запровадити енергійно і швидко. Ця вимога загалом суперечить потребі в підзвітності влади, в контролі й нагляді народу та його представників за її діяльністю. А втім, у деяких аспектах велика публічна підзвітність може зміцнити урядування і підсилити його ефективність.

Кожна країна повинна знайти свій власний шлях розв'язання цієї загальної суперечності. Хуан Лінц стверджував, що в переважній частині країн, які розвиваються, перевагу слід віддавати парламентським системам, бо *inter alia* (серед іншого), завдяки їм виконавча влада має більший ступінь підзвітності перед законодавчим органом. Крім того, вдається уникати таких рис президентської системи врядування, як застиглість і зосередження всієї влади в руках, переможця, а водночас зростає керованість: адже можна обминути потенційний глухий кут, що

може виникнути за президентської системи врядування, коли посаду президента контролює одна партія, а законодавчий орган - інші [9: 51].

Але тут немає універсальних формул, тому деяким країнам можуть стати в пригоді, скажімо, твердий і рішучий характер президентської влади, більша стабільність президентських кабінетів і можливість того, що президентська система дасть змогу обрати єдиного найчільнішого національного лідера способом (і за допомогою правил), які сприяють консолідації якнайширших мас виборців [8: 636].

Для того, щоб повністю зрозуміти сутність парадоксів-викликів та суперечностей, характерних для динаміки сучасних демократичних політичних режимів, і насамперед конфлікту між крихкістю та невинністю існування конституційно-демократичних порядків, необхідно враховувати, що ці парадокси й суперечності тісно пов'язані з низкою особливостей політичного процесу, який розвивається в рамках таких режимів, зокрема з постійною взаємодією центрів та периферії, включенням до основної символіки сучасних демократичних режимів протестних символів [2: 81].

Особливе значення в цьому контексті має роль соціальних рухів, котрі часто артикулюють дихотомії, суперечності й теми протесту, притаманні позиціям критиків і супротивників програми сучасності.

Широке поширення соціальних рухів, активна артикуляція вимог реорганізації сфери політичного й постійний виклик, обумовлений суперечностями між всеохоплюючою, інтегралістською, а потенційно - й тоталітарною системою поглядів, з одного боку, та прихильністю до плюралістичних принципів - з іншого, були притаманними всім сучасним режимам і є базовими елементами політичної динаміки у новітню епоху.

Отже, повсюдність визначених суперечностей у сучасних конституційно-демократичних режимах свідчить про те, що подібні режими стикаються з подвійним викликом: ідеологічним та конституційним. У першому випадку йдеться про заперечення тими, хто обстоює пріоритет всезагальної волі, легітимності плюралізму, у другому - про можливість різних тлумачень загальної волі й боротьби прибічників цих тлумачень за гегемонію. Перший виклик пов'язаний з необхідністю забезпечити прихильність провідних політичних акторів наявним правилам гри при збереженні здатності режиму до інкорпорації протесту в структури центру, до перевизначення меж політичного й, отже, до трансформації підстав своєї легітимації. Подібна перебудова вияв-

ляється насамперед у переоцінці меж політичної сфери, у перегляді прав і обов'язків членів суспільства, а також масштабів перерозподілу особистих благ і рівня доступу до них. Зазначені перетворення можуть здійснюватися за декількома напрямками, які нерідко у чомусь перетинаються: 1) реконструкцією або зміною символів колективної ідентичності і центрів; 2) переглядом принаймні деяких принципів і форм легітимації режимів; 3) пропагандою і здійсненням політичного курсу, націленого на перерозподіл ресурсів; 4) створенням соціальних ніш, у межах яких різні соціальні групи зможуть культивувати свої особливі колективні ідентичності і власні форми соціальної, культурної, політичної або економічної активності [2: 84].

Інакше кажучи, другий виклик, з яким стикаються сучасні конституційно-демократичні режими, полягає у необхідності створення й підтримання деякої єдиної для всіх структури, де могли би конкурувати різні уявлення про загальне благо, не підриваючи при цьому функціонування системи.

Ступінь здатності конституційно-демократичних режимів до вирішення подібних суперечностей переважно за допомогою своїх ключових інституціональних структур або за рахунок власної внутрішньої зміни і визначає гостроту головної загрози неперервності їх існування. Більше того, ця здатність уособлює парадокс мінливості сучасних демократичних політичних режимів. Річ у тім, що будь-яка подібна трансформація, котра здійснюється в межах конституційно-демократичних режимів, спричиняє деяку «металегітимацію», яка виходить за межі встановлених правил гри [6: 108].

Отже, здатність до інкорпорації тем і символів протесту різних верств населення у власну структуру, в тому числі спроби дати нове трактування загальної волі, є як мінімум одним з найважливіших концептуальних елементів конституційно-демократичних режимів. Саме завдяки подібній інкорпорації ці режими можуть бути перетворені під час збереження своєї спадкоємності й без відмови від своїх конституційних основ і принципів демократії.

Проте не всі конституційно-демократичні режими можуть протистояти подібним викликам. Багато з них виявилися неспроможними здійснити таку інкорпорацію. Тому не дивно, що складність і мінливість проблем, навколо котрих розгортається політична боротьба, різноманітність цілей, постійний перегляд меж політичного обумовлюють слабкість і нестабільність конституційно-демократичних режимів.

На фоні процесу європейського об'єднання, як ніколи раніше, стає помітною ще одна важлива суперечність демократії: хоча демократія базується на системі прямої участі, нині вона прагне домінувати на великих соціокультурних просторах, масштаб яких фактично виключає подібну можливість. «Який рівень соціальної й політичної організації є необхідним для демократичного суспільства? З одного боку, демократичні свободи й особиста незалежність передбачають наявність високого рівня соціальної організації... З іншого боку, демократичне суспільство вважає, що "невелике - це добре", оскільки тут відкриваються можливості для участі в політичному і суспільному житті. Якщо в нас одночасно закладені настільки суперечливі уявлення про рівень організованості суспільства, необхідний для досягнення демократії, то чи можемо ми послідовно здійснювати будь-який курс на практиці? Чи здатні ми вірно розподілити соціальні і політичні ролі, щоб вони гармонійно поєднувались одна з іншою? В цьому полягає головне питання, яке стоїть перед сучасною демократією», - наголошує Ларрі Зідентоп [11: 103].

Таким чином, демократія є не тільки парадоксальною, а й дисгармонійною. У політиці автономність вимагає вибору серед суперечливих і несумірних цінностей. Навіть найретельніші міркування не гарантують, що якийсь один міркувальник або спільнота міркувальників знайдуть напрощад правильний розв'язок складної соціальної проблеми, особливо у випадках, коли є кілька привабливих альтернатив, кожна з яких зумовлює відмову від якоїсь важливої цінності.

Демократія не пропонує обрахунку вибору. Вона сумісна з поглядом, що раціональні міркування можуть, принаймні в теорії, дати напрощад правильні відповіді на всі політичні питання, проте аж ніяк не припускає цього погляду. А на практиці, за умов недостатньої інформації й недосконалого розуміння, громадські міркування (як і приватні міркування) дуже часто не доводять до знань про єдино правильні розв'язки політичних суперечностей.

Отже, демократія неминує має бути дисгармонійною, бо, по-перше, окремі громадяни постають перед складним політичним вибором, не маючи ніякої впевненості, що знайдуть зрозумілий розв'язок, а по-друге, висновки певної спільноти міркувальників напевне різнитимуться, коли вони зіткнуться з низкою важких питань. Чим більше політичне життя заохочує до автономності, тим важче може виявитись дійти певного рішення. Проте рівень політичної злоби і на-

сильства напевне зменшиться, коли громадяни навчаться поважати одне одного, радше як істот, що міркують і розважають, а не просто як егоїстичних і свавільних створінь [7: 64]. Збільшення уваги до громадських міркувань може поспри-

яти й утвердженню набагато обґрунтованішої державної політики. Саме це і становить ті найпривабливіші моменти, які може запропонувати демократія після вирішення основних суперечностей.

1. *Даймонд Л.* Три парадокси демократії // Демократія. Антологія / Упорядник О. Проценко.- К.: Смолоскип, 2005.- С. 92-104.
2. *Эйзенштадт Ш.Н.* Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменимость (II) // Политические исследования.- 2002,- № 3.- С. 81-95.
3. *Almond G.A., Verba S.* The Civil Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.- Boston: Little, Brown and Co, 1965.- 380 p.
4. Democracy in Developing Countries. Vol.4: Latin America / Eds. L. Diamond, J.J. Linz, S.M. Lipset.- Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1989,- 264 p.
5. *Downs A.* An Economic Theory of Democracy.- New York: Harper and Row, 1957.- 189 p.
6. *Goldberg R.* Grassroots Resistance: Social Movements in Twentieth-Century America,- Belmont, 1991.- 258 p.
7. *Gutmann A. Thompson D.* Moral Conflict and Political Consensus II Ethics.- 1990.- Vol. 101.- October- P. 64-88.
8. *Horowitz D.* Ethnic Groups in Conflict. Berkeley: University of California Press, 1985.- 700 p.
9. *Linz J.* The Perils of Presidentialism II Journal of Democracy,- 1990.- Vol. 1.- Winter.- P. 51-69.
10. *Pennock J.R.* Democracy is not Paradoxical: Comment II Political Theory.- 1974.- Vol. 2.- № 1.- P. 88-93.
11. *Siedenlof L.* Democracy in Europe.- L.: The Penguin Press Ltd., 2000.- 249 p.
12. *Wollheim R.* Paradox in the Theory of Democracy. In: Philosophy, Politics and Society. 2 series / Eds. P. Laslett, W.G. Runciman.- Oxford: Blackwell, 1962.- 678 p.

N. Latygina

THE CONTRADICTIONS AND THE PARADOXES-CHALLENGES OF DEMOCRACY

This article deals with the analysis of the main paradoxes-challenges which are inherent to different types of democracy; the contradictions arising in the process of confirmation of democratic form of ruling are investigated; the certain ways of solution of these contradictions are characterized.